PETRI KALLIO

SUOMEN KIELEN KIVIKAUTISISTA LAINASANAKERROSTUMISTA

Moniin muihin Euroopan maihin verrattuna Suomen esihistoria on silmiinpistävän lyhyt.[1] Sen katsotaan yleensä alkaneen vasta jääkauden loputtua noin 10 000 vuotta sitten, jolloin ensimmäiset uudisasukkaat saapuivat maahamme (Huurre 1979: 13–17). Koska mikään todistusaineisto ei kiistattomasti viittaa substraattiin suomen kielessä, on Sammallahti ehdottanut jo näiden Suomen varhaisimpien asukkaiden olleen kieleltään uralilaisia (1993). Kuitenkin arkeologinen aineisto osoittaa Suomeen tulleen väestöä eri suunnilta — on siis luultavaa, että täällä on puhuttu useitakin eri kieliä ennen uralilaisten kansojen saapumista. Miksi niistä ei ole jäänyt jälkeäkään meidän päiviimme, johtunee niiden erittäin pienistä puhujamääristä, jotka lienee laskettu pikemminkin kymmenissä kuin sadoissa. Lisäksi eri metsästäjäyhteisöjen keskinäiset välit eivät välttämättä ole niin hyvät, että lainakontakteja pääsee yleensä edes syntymään. Tietenkään esiuralilaisten vaeltaminen Suomeen saakka jo näin aikaisin ei ole mahdotonta, mutta sekä arkeologinen että lingvistinen evidenssi puhuu enemmän sen puolesta, että ainakin suomalais-ugrilaisten pääjoukko saapui maahamme tuhansia vuosia myöhemmin.

Luonnollisin ajankohta tämän suomalais-ugrilaisten pääjoukon saapumiselle olisi neljäs esikristillinen vuosituhat, jolloin ns. kampakeraaminen kulttuuri levittäytyi koko Itämeren ja Uralin väliselle seudulle (Sulimirski 1970: 84–88; Huurre 1979: 24–33). Koska tämän pyyntikulttuurin levinneisyys vastaa melko hyvin suomalais-ugrilaisten kielten myöhempiä puhuma-alueita, ovat arkeologit esittäneet jo vuosia sitten, että viimeistään Suomessa noin vuosina 3300–2800 eKr. vaikuttaneet tyypillisen kampakeraamiikan edustajat olisivat olleet

[1] Kirjoituksen virittäjänä toimi Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa syksyllä 1994 pidetty luentosarja »Itämerensuomalaisten kielten lainasanakerrostumista».

kieleltään suomalais-ugrilaisia. Lisäksi tältä ajalta on niin paljon enemmän löytöjä kuin aikaisemmilta ajanjaksoilta, että sitä on hyvin vaikea selittää enää pelkän luonnollisen väestönkasvun seurauksena. Päinvastoin juuri arkeologinen aineisto antaisi ymmärtää tänne saapuneen Keski- ja Ylä-Volgan seuduilta runsaasti uutta väestöä, jota ei voine pitää muuna kuin suomalais-ugrilaisena. Tästä huolimatta tämän ns. jatkuvuusteorian lopullinen läpimurto tapahtui ainakin virallisesti vasta Tvärminnen symposiumissa 17.–19.1.1980.

Historialle tyypillistä ironiaa piilee siinä, että vankimman lingvistisen evidenssinsä jatkuvuusteoria sai vasta kolme vuotta Tvärminnen symposiumin jälkeen. Vakiintuneen käsityksen mukaanhan oli kronologisesti täysin mahdotonta, että kantaindoeurooppalaisia lainasanoja olisi voinut lainautua muualle kuin joko uralilaiseen tai suomalais-ugrilaiseen kantakieleen. Tämä päätelmä perustui ennen kaikkea suomen kielen esiasteiden ajoituksiin, joista seuraavassa on lyhyt yhteenveto (Korhonen 1976, 1984):

Uralilainen kantakieli: 6000–4000 eKr.
Suomalais-ugrilainen kantakieli: 4000–3000 eKr.
Suomalais-permiläinen kantakieli: 3000–2000 eKr.
Suomalais-volgalainen kantakieli: 2000–1500 eKr.
Varhaiskantasuomi: 1500–1000 eKr.
Myöhäiskantasuomi: 1000 eKr.–0

Edellä mainittu käsitys syntyy, kun näitä lukuja verrataan Etelä-Venäjällä puhuttujen indoeurooppalaisten lainanantajakielten rekonstruktiotasojen ajoituksiin (Parpola 1994):

Indoeurooppalainen kantakieli: 4500–3500 eKr.
»Kanta-satem-kieli»: 3500–2800 eKr.
Arjalainen kantakieli: 2800–2000 eKr.
Iranilainen kantakieli: 2000–1500 eKr.

Tämänkin jälkeen Etelä-Venäjällä puhuttiin iranilaisia kieliä aina kansainvaellusaikaan saakka, mutta niillä tuskin oli enää vaikutusta muiden kuin volgalaisten, permiläisten ja ugrilaisten kielten sanastoon (Korenchy 1988). Se, että itämerensuomesta ylipäätänsä löytyy vielä selvästi iranilaisia piirteitä omaavia lainasanoja (esim. sm. *vasa* < sm.-mordv. **wasa* ← esioss. **vasa-* < arj. **vatsá-* < ieur. **wetsó-*; Joki 1973: 338–339; Rédei 1986: 63; Koivulehto 1993: 186), oli aikoinaan ns. uudisasutusteorian kannattajien vahvimpia valttikortteja, koska se ei lainkaan näyttänyt sopivan yhteen sen teorian kanssa, että meidän esi-isämme olisivat saapuneet Suomeen jo kivikaudella. On kuitenkin syytä muistaa, että ihmiset lainaavat sanoja eivätkä suinkaan kansat. Yksittäinen iranilainen kauppias »Pohjan perukoilla» ei ole lainkaan mahdoton ajatus — varsinkin kun tiedämme iranilaisten skyyttien myöhemmin välittäneen kauppaa antiikin maailman ja kaukoidän välillä.

Kuitenkin Koivulehto rohkeni väittää Suomalais-ugrilaisessa Seurassa 13.5.1983 pitämässään esitelmässä, että vielä niinkin myöhäisessä kielimuodossa kuin esim. varhaiskantasuomessa olisi ollut originaaliltaan lähinnä indoeurooppalaisen kantakielen rekonstruktiotasoa edellyttäviä lainasanoja (esim. *salko*, *sanka*, *sora*, *susi*, *tosi*). Koska tämä tuntuu kronologisesti täysin mahdottomalta, ovat etenkin unkarilaiset fennougristit vastustaneet näitä uusia lainaetymologioita (Rédei 1986: 12–14). Tähän ei kuitenkaan pitäisi olla mitään syytä, sillä ne ovat sekä äänteellisesti että semanttisesti moitteettomia. Jotta sattumillekaan ei jäisi sijaa, niitä on löydetty viime vuosina varmuuden vuoksi vielä useita

▷

kymmeniä lisää (Koivulehto 1991 jne.).

Ongelmana siis olisivat originaalien edellyttämät liian arkaaiset äänneasut suhteessa lainasanojen liian suppeisiin levikkeihin. Tässä ja monessa muussakin tapauksessa levikki on hyvin harhaanjohtava mittapuu lainasanaa ajoittaessa. Ensinnäkin levikki voi suurentua sekundaarisesti — sanathan voivat lainautua esim. sisarkielten välityksellä hyvinkin kauas alkuperäisestä lainanantajakielestään (Koivulehto 1983: 122–127). Toiseksi lainasanojen levikki ei ylipäätänsä läheskään aina edes kata koko kieltä itseään; esim. Pohjois-Suomessa saamelaiset lainasanat ovat selvästi yleisempiä kuin Etelä-Suomessa (Hakulinen 1979: 380–382). Näin ollen voidaan jopa todeta, että vaikka joku tietty sana olisi lainattu esim. suomalais-volgalaisena yhteisaikana, sen levikki voi siitä huolimatta olla mikä tahansa itämerensuomalaisesta suomalais-ugrilaiseen — ts. äänneasultaan kantaindoeurooppalainen lainasana ei missään tapauksessa tarvitse suomalais-ugrilaista levikkiä ollakseen riittävän uskottava.

Joka tapauksessa uusien lainaetymologioiden perusteella on välttämätöntä, että hyvin lähellä kantaindoeuroopan rekonstruktiotasoa olevaa murretta olisi puhuttu vielä aikana, jolloin itämerensuomalaisten ja saamelaisten yhteiset esi-isät elivät jo maantieteellisesti erillään volgansuomalaisista heimoista. Tämä tieto on kuitenkin täydellisesti ristiriidassa uudisasutusteorian kanssa, sillä sen mukaan suomalais-volgalaiset vielä rautakaudella asustivat yhdessä Keski- ja Ylä-Volgalla (Fodor 1975). Sen sijaan uudet lainaetymologiat tukevat vahvasti jatkuvuusteoriaa, jonka mukaan suomalais-ugrilaiset levittäytyivät jo kivikaudella suurin piirtein nykyisille asuinsijoilleen (Meinander 1984).

Vanhimpia indoeurooppalais-uralilaisia lainakontakteja käsiteltäessä on mahdotonta välttää iänikuista alkusukuongelmaa. Tämä hypoteesi lienee kuitenkin hylättävä, koska lähes koko »indouralilainen» sanasto on osoitettu lainatuksi viimeisen 6 000 vuoden aikana (Koivulehto 1993). Vastaväitteenä voi tietenkin esittää indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten välillä olevaa hämmästyttävää yhdennäköisyyttä eräiden pronominien ja suffiksien kesken — näitähän on yleisesti pidetty mahdottomina lainautujina. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkansa, koska esimerkiksi Intiassa Karnatakan ja Maharastran rajaseuduilla on kaksikielisessä ympäristössä tapahtunut kannadan, marathin ja urdu-dakhnin välillä jopa sijapäätteiden lainautumista (Tikkanen 1994: 85–87). Täten eivät edes yhteiset juurimorfeemit pakota välttämättä uskomaan alkusukulaisuuteen — erittäin läheisiin lainakontakteihin kylläkin.

Indoeurooppalais-uralilaisten kontaktien määrän ja laadun tuntien näiden kantakielten puhuma-aluiden on täytynyt sijaita verrattain lähellä toisiaan. Koska viime aikoina on ollut liikkeellä eriäviä mielipiteitä ns. uralilaisen alkukodin sijainnista, voitaneen ensiksi yrittää paikantaa indoeurooppalaisten varhaisimmat tunnetut asuinsijat. Se lieneekin helpompaa, sillä kantaindoeurooppalaisilla ei ollut kantakieleen palautuvia lainakontakteja pelkästään kantauralin vaan myös eri kaukasialaisten kielikuntien kuten esim. kantakartvelin kanssa (Gamkrelidze ja Ivanov 1995). Areaalitypologisesti kantaindoeuroopan on puolestaan todettu olevan kaikkein lähimpänä luoteiskaukasialaisia kieliä (Colarusso 1981). Juuri siksi ns. indoeurooppalainen alkukoti sijoittuisi loogisimmin Kaukasian pohjoispuolelle Dneprin ja Volgan alajuoksujen väliselle arovyöhykkeelle, jolloin sitä arkeologisesti edustaisi lähinnä vuosina 4500–3500 eKr. vaikuttanut puolinomadinen Srednij Stogin kulttuuri (Gimbutas 1970, Thomas 1982, Mallory 1989, Parpola 1994).

Aivan hiljattain on kuitenkin etenkin keskieurooppalaisten arkeologien piirissä pääs-

syt voitolle käsitys, jonka mukaan kantaindoeurooppalaiset olisivat olleet keskieurooppalaisia maanviljelijöitä (esim. Kilian 1983, Makkay 1987). Vaikka unohdettaisiin edellä lueteltu, tämä ei muutenkaan vaikuttaisi uskottavalta, koska maanviljelijät ovat aina harrastaneet kiinteämpiä asuinpaikkoja, jolloin kielelliset erot saattavat äkkiä kehittyä erittäin suuriksi hyvin suppeillakin alueilla. Kuitenkin tiedetään uralilaisten kielten indoeurooppalaisten lainasanojen perusteella kantaindoeuroopan olleen lähellä alkuperäistään vielä kolmannella esikristillisellä vuosituhannella. Tämä edellyttäisi paljon suurempaa liikkuvuutta kuin edes kaskiviljelijöille voisi olla mahdollista — sellaista kuin esim. »asunnottomat» nomadit harrastavat. Tällöin asettuvatkin täysin omaan arvoonsa viime vuosina esitetyt hypoteesit, joiden mukaan indoeurooppalainen kantakieli olisi diffuusionomaisesti levinnyt maanviljelyn mukana Anatoliasta eri puolille Eurooppaa ja Aasiaa jo niinkin aikaisin kuin yli 8 000 vuotta sitten (esim. Renfrew 1987).

Jo pelkän leksikaalisen evidenssin perusteella voidaan päätellä, että vielä mesoliittisessa keräilytaloudessa eläneistä uralilaisista poiketen indoeurooppalaiset harjoittivat jo selvästi neoliittisia elinkeinoja, kuten esim. karjanhoitoa ja ehkä jopa alkeellista maanviljelyäkin. Srednij Stogin kulttuurin maailmanhistoriallinen merkitys piili silti hevosen kesyttämisessä ja sotavaunujen kehittämisessä (Polomé 1982: 158–160; Parpola 1988: 198–200). Juuri näiden tehokas yhteiskäyttö antoi kantaindoeurooppalaisille mitä parhaimmat edellytykset maailmanvalloitukselle. Voi hyvin kuvitella, että vielä pelkkää jousta ja nuolta käyttäneelle entisaikain kantauralilaiselle metsästäjälle tällainen yhdistelmä lienee ollut yhtä pelottava ja vaarallinen kuin panssarivaunu nykyajan jääkärille! Juuri indoeurooppalaisten kulttuurinen ylivoima uralilaisiin verrattuna on ratkaissut lainojen yleisen kulkusuunnan. On toki tapauksia, joissa lainanantajaa on vaikeaa erottaa lainansaajasta, mutta varmoja uralilaisia lainasanoja kantaindoeuroopassa ei voida todeta yhtäkään. Sen sijaan toiseen suuntaan lainautumista on tapahtunut vuosien varrella niin runsaasti, että uralilaisesta kantakielestä tunnetaan nykyään täysin varmasti vain 140 sanaa (Janhunen 1981). Glottokronologian kannalta lienee tuhoisaa, että indoeurooppalaisesta kantakielestä juurimorfeemeja tunnetaan jopa 2 044 (Pokorny 1959). Kantakielten täytyy nimittäin olla kutakuinkin samanikäisiä, sillä varhaisimmat lainakontaktit ovat tapahtuneet juuri niiden rekonstruktiotasojen välillä. Uralilaisen sanaston vähyys selittyykin pitkälti sen korvautumisella indoeurooppalaisilla lainasanakerrostumilla. Toisaalta kantaindoeurooppa on itsekin synonyymejä kuhisevana kielenä erittäin poikkeuksellinen; itse asiassa on jopa mahdollista, että se oli alun perin etnisesti hyvin heterogeenisten heimojen käyttämä *lingua franca*, johon oli aikanaan tullut erilaisia aineksia eri substraattikielistä.

Näistä synonyymeistä mainittakoon sellaiset »pyörää» tarkoittavat sanat kuin **k^{w}ek^{w}ló-* (> skt. *cakrá-*, kr. *kýklos*, engl. *wheel*, ruots. *hjul* jne.) ja **rótHo-* (> skt. *rátha-*, lat. *rota*, iir. *roth*, saks. *Rad*, liett. *rãtas* jne.). Koska pyörä on keksitty vasta vuoden 4000 eKr. tienoilla, pitäisi tässä olla jokseenkin kiistaton *terminus post quem* kantaindoeuroopalle. Sama voitaneen ehkä todeta myös kantauralista, sillä vanhimmat kantaindoeurooppalaiset sanat ovat kiistatta lainautuneet jo kantauralilaisena aikana — niillä ei siis ole pelkästään yleisuralilaista levikkiä, vaan myös niiden äänneasut vaativat kantauralilaista lähtömuotoa.

Kuitenkin myös vanhimmat indoeurooppalaiset lainasanat edellyttävät originaaliltaan juuri kantaindoeuroopan rekonstruktiotasoa — niitä ei näyttäisi lainautuneen ennen sel-

▷

laisia esi-indoeurooppalaisia äänteenmuutoksia kuin esim. laryngaalien $*h_2$ ja $*h_3$ aiheuttama ablautvokaalin *e värjäytyminen (ts. $*h_2e\,h_3e > *h_2a\,h_3o$, $*eh_2\,eh_3 > *ah_2\,oh_3$). Ainoana mahdollisena poikkeuksena on pidettävä kantauralilaista sanaa *näxi (← ieur. $*g^wneh_2$- > $*g^wnah_2$-; Koivulehto 1991: 52–55). Tässäkin tapauksessa on tietysti mahdollista, että (myöhäis)kantaindoeurooppalainen *a korvattiin lainattaessa uralilaisella etuvokaalilla *ä, koska indoeurooppalaisessa kantakielessä ei tunnetusti ollut fonemaattista eroa matalan etu- ja takavokaalin välillä.

Näin ollen varhaisimpiakaan lainakontakteja ei voi ajoittaa juuri vuotta 4000 eKr. taaemmaksi. Kaikesta huolimatta uralilainen kantakieli näyttäisi vielä tähän aikaan olleen kielellisesti verrattain yhtenäinen. Juuri tästä syystä uralilaisten levittäytyminen Suomeen ja koko muuhun Pohjois-Eurooppaan jo jääkauden päätyttyä eli yli 4 000 vuotta aikaisemmin tuntuu aika epätodennäköiseltä, vaikka kielen säilyminen yhtenäisenä ei väestön liikkuvan pyyntielinkeinon tuntien olekaan täysin mahdotonta. Joka tapauksessa indoeurooppalaiset lainasanat tukevat sittenkin mieluummin perinteistä käsitystä, jonka mukaan ns. uralilainen alkukoti sijaitsi verrattain suppealla alueella Volga-joen ja Uralvuoriston välisellä seudulla vielä noin vuosina 6000–4000 eKr. (Korhonen 1984).

Vaikka yksittäisiä pyyntijoukkoja on voinut vaeltaa tänne huomattavasti aiemminkin, ainakin pääosa uralilaisista lienee silti tullut vasta tyypillisen kampakeramiikan aikana noin vuosina 3300–2800 eKr. Koska tämä asutusvirtaus kuitenkin näyttää aikaisempia selvästi laajamittaisemmalta, ei sen syynä liene enää ollutkaan pelkkä parempien metsästysmaiden etsiminen, vaan voisi jopa kuvitella etelästä kasvavan indoeurooppalaisen paineen ajaneen suomalais-ugrilaisia näiden varhaisemmilta asuinsijoiltaan — ikään kuin sattumalta nimittäin myös indoeurooppalainen kansainvaellus osuu jopa täsmälleen samoille vuosisadoille.

Noin vuoden 3200 eKr. paikkeilla ilmestyi itäiseen Keski-Eurooppaan aseistukseltaan, keramiikaltaan ja elinkeinoiltaan erittäin radikaalisti aikaisemmista kulttuureista poikkeava nuorakeraaminen kulttuuri, jonka alkuperä oli epäilemättä Etelä-Venäjän arokulttuureissa (Sulimirski 1970: 150–162; Thomas 1982: 73–77; Mallory 1989: 243–257). Muutenkaan nuorakeraamikkojen indoeurooppalaisuudesta ei ole enää aikoihin ollut juuri epäilystäkään riippumatta siitä, mihin alkukotiteoriaan kulloinkin on uskottu.

Näin varhaisessa vaiheessa on nuorakeraamikkojen puhuman kielen täytynyt olla vielä hyvin lähellä indoeurooppalaisen kantakielen rekonstruktiotasoa. Koska samoihin aikoihin myös suomalais-ugrilaiset kampakeraamikot olivat ehtineet lounaassa Itä-Preussiin saakka, on ehdotettu edellä mainittujen suppeasta levikistään huolimatta äänneasultaan erittäin arkaaisten indoeurooppalaisten lainasanojen lainautuneen nykyisen Puolan tienoilla jo näin aikaisin (Carpelan 1994: 27–29). Kuitenkin näiden lainasanojen määrä ja laatu viittaisivat pikemminkin superstraattiin kuin adstraattiin, minkä vuoksi lainakontaktien on oletettava syntyneen mieluummin suomalais-ugrilaisten alueiden sisällä kuin rajoilla.

Vuoteen 2500 eKr. mennessä nuorakeraaminen kulttuuri oli levittäytynyt valtavalle alueelle, joka ulottui lännessä Reinille, etelässä Tonavalle, idässä Volgalle ja pohjoisessa Merenkurkkuun saakka. Voidaan hyvin olettaa nuorakeraamikkojen puhumasta kielestä kehittyneen läntisessä Keski-Euroopassa kantakelttiä, Skandinaviassa kantagermaania sekä ainakin Itämeren itärannikolla kantabalttia. Viimeksi mainittu kielialuehan on aikoinaan ulottunut vieläkin kauemmaksi itään, koska balttilaisia hydronyymejä tunnetusti tavataan

Moskovan seuduilla saakka (Mallory 1989: 81–84). Sen sijaan nuorakeramiikan itäisimmän ulokkeen Keski- ja Ylä-Volgalla vaikuttaneen ns. Fatjanovon kulttuurin kieli luultavimmin sulautui volgansuomalaisiin kieliin jo kivikaudella. On toki arvailtu Fatjanovon kulttuurin edustajien puhuneen jonkinlaista esitokaaria, mutta tälle väitteelle ei löydy juurikaan muuta tukea kuin tokaarin kieltämättä ällistyttävän »suomalais-ugrilainen» konsonanttiparadigma.

Paremmin vasarakirveskulttuurina tunnettu nuorakeramiikan haara vaikutti Baltiassa ja Lounais-Suomessa noin vuosina 2500–2000 eKr. (Sulimirski 1970: 209–212; Huurre 1979: 71–84). Juuri tähän ajankohtaan sopisivat kivuttomimmin suppean läntisen levikin omaavat lainasanat, joissa esim. baltista ja germaanista poiketen vanhat kantaindoeurooppalaiset oppositiot $*a - o$ ja $*\hat{k}- k - k^{w}$ olivat yhä olemassa (Koivulehto 1983). Tämä ei tietenkään tarkoita, että vasarakirveskansa olisi muuten puhunut sen enempää kantaindoeurooppaa kuin kantabalttiakaan. Meillä ei vain satu olemaan näiden kantakielten välille siinä määrin rekonstruktiotasoja kuin esim. kantauralin ja varhaiskantasuomen. Parasta olisikin puhua esibaltista tai esigermaanista, vaikka näin aikaisessa vaiheessa niidenkään välinen ero on tuskin vielä ollut murretasoa suurempi.

Viime aikoina myös itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat on ollut tapana ajoittaa vasarakirveskulttuurin aikaisiksi (Ariste 1956). Periaatteessa ei olisi mahdotonta, että vanhimmat perinteisesti balttilaisina pidetyt lainasanat olisivat näin vanhoja. Ainahan sanat eivät edes sisällä sellaisia foneemeja, joiden perusteella rekonstruktiotaso voitaisiin ratkaista. Tästä huolimatta useimpien balttilaisten lainasanojen täytyy olla jopa kantabaltin rekonstruktiotasoa nuorempia. Ennen kaikkea on huomattavaa, että lainanantajakielessä näyttäisi tapahtuneen sellaisia äänteenmuutoksia, joita ei ilmene yhdessäkään myöhemmin tunnetussa balttilaisessa kielessä.

Näistä äänteenmuutoksista huomattavimpiin kuuluu $*a > *o$, kun seuraavassa tavussa on etuvokaali (esim. sm. *korsi*, *lohi*, *morsian*, *oinas*; vrt. liett. *kártis*, *lašìs*, *martì*, *ãvinas*; Nieminen 1957: 199–201). Muista mainittakoon $*\bar{a} > *\bar{o}$ (esim. sm. *tuohi*, *vuota*; vrt. liett. *tóšis*, *óda*), joka on tosin tapahtunut sekundaarisesti nykyliettuassa, mutta sitä ei lainkaan tunneta muinaisliettuasta latviasta puhumattakaan (Endzelīns 1971: 32–33). Sitä ei myöskään ilmene vanhimmasta balttilaiseksi katsottavasta lainasanakerrostumasta (esim. sm. *lapa*, *lapio*, *lava*, *vakka*; vrt. liett. *lópa*, *lopetà*, *lóva*, *vokà*; Koivulehto 1990: 152).

Edellä olevan perusteella itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat eivät siis missään tapauksessa voi olla peräisin liettuan, latvian tai muinaispreussin kanta-asteesta. Pikemminkin ne edustavat aivan omaa aikoja sitten sukupuuttoon kuollutta kielimuotoa, jota on puhuttu luultavasti nykybalttilaisten kielten pohjoispuolella itämerensuomalaisen kielialueen sisällä. Jo tämän vuoksi itämerensuomalais-balttilaisten lainakontaktien täytyy olla huomattavasti vasarakirveskulttuuria myöhempiä. Myöskään vasarakirveskansan ja kampakeraamikkojen keskinäinen suhde ei näyttäisi olleen läheskään niin kiinteä kuin balttilaisten lainasanojen määrän ja laadun perusteella voisi olettaa.

Indoeurooppalaiset ovat juuri sotilaallisen ylivoimansa ansiosta muodostaneet yläluokkia itseään huomattavasti sivistyneempienkin kulttuurien keskuuteen, joten tälle ei olisipitänyt olla mitään esteitä Suomessakaan. Koska vasarakirveskansa ei kuitenkaan ollut erityisen väkirikas, on ennen pitkää täytynyt syntyä seka-avioliittoja, jotka lopulta ovat johtaneet sulautumiseen alkuperäisväestön kanssa. Sisämaassa vasarakirveskansa ilmei- ▷

sesti unohti kielensä kokonaan. Sen sijaan hyvät merentakaiset yhteydet omaavilla rannikoilla ei pitäisi olla mitään esteitä indoeurooppalaisen kielimuodon säilymiselle peräti pronssikaudelle saakka. Tosin tällöin ei tietenkään voi enää puhua esibaltista.

Hieman ennen vuotta 2000 eKr. saapui etelästä toinenkin laaja muuttoaalto, jota on kuvailtu »vasarakirveskansan jälkijoukoksi» (Huurre 1979: 74). Jonkin arjalaisen heimon eksyminen näille leveysasteille selittäisi ainakin eräät pelkän itämerensuomalaisen levikin omaavat arjalaiset lainasanat (esim. *marras*, *taivas*, *varsa*; Joki 1973, Rédei 1986). Vaikka tämä jälkijoukko näyttäisikin olleen etujoukkoja harvalukuisempi, voisi ainakin teoriassa olla mahdollista, että balttilainen kielimuoto saapui maahamme vasta tällöin. Silloin tosin jäisi arvoitukseksi, keitä olivat ensimmäiset täkäläiset indoeurooppalaiset. Toisaalta vaikka näiden kahden muuttoaallon välillä onkin kokonaiset puoli vuosituhatta, ei eri heimojen puhumien kielten ole välttämättä tarvinnut erota toisistaan vielä paljoakaan, koska juuri vasarakirveskansalle oli tyypillistä runsas yhteydenpito merentakaisiin sukulaisiin.

Vasarakirveskulttuurin ja kampakeramiikan sulauduttua syntyi Suomen rannikoille noin vuosina 2000–1500 eKr. vaikuttanut Kiukaisten kulttuuri (Huurre 1979: 85–89). Sulautuivatko myös kulttuurien puhumat kielet toisiinsa, on kokonaan toinen kysymys, johon lainasanatutkimuksella on enemmän sanottavaa kuin arkeologialla. Tässä suhteessa avainasemassa ovat edellä mainitut balttilaiset lainasanat, joita itämerensuomalaisissa kielissä on katsottu olevan 152–204 (Suhonen 1988). Vaikka niitä on vähemmän kuin esim. germaanisia lainasanoja, ne kuitenkin monissa tapauksissa edustavat huomattavasti keskeisempää osaa sanastostamme. Kontaktien on siis täytynyt olla erittäin intensiivisiä — kaksikielisyyden mahdollisuutta onkin väläytetty jo vuosia sitten (Ariste 1956). Kiukaisten kulttuuri olisi kahden erikielisen kulttuurin sulautumana erittäin luonteva vaihtoehto balttilais-kantasuomalaisen kaksikielisyyden alkamiselle (Korhonen 1976: 12), jonka voi useammista balttilaisista lainasanakerrostumista päätellen olettaa jatkuneen vielä pitkälle pronssikauden puolellekin.

Suomen rannikkoalueilla vaikuttanut balttilaiskolonia tekisi ymmärrettävämmiksi eräitä balttilaisiin lainakontakteihin liittyviä maantieteellisiä ongelmia. Ensiksi se selittäisi, miksi suomessa on selvästi enemmän vanhoja balttilaisia lainasanoja kuin esim. virossa. Toiseksi kiistattomilta tuntuvat ilman »välikäsiä» tapahtuneet balttilais-saamelaiset lainakontaktit tulisivat uskottavammiksi. Kolmanneksi varhaisten itämerensuomalaisten lainasanojen puuttuminen lähes tyystin nykybalttilaisista kielistä selittyisi lainakontaktien tapahtumisella jonkin muun balttilaisen osapuolen kuin liettuan ja latvian yhteisen kantamuodon kanssa. Silti viimeistään rautakaudelle tultaessa tämän pohjoisbalttilaisen murteen oli täytynyt sulautua itämerensuomeen, mikä myös hyvin selittäisi balttilais-pohjoiskantasuomalaisten lainakontaktien loppumisen jo ennen myöhäiskantasuomalaista aikaa.

Näin lopuksi voidaan todeta, että Suomen historian lukumääräisesti laajamittaisimmat asutusvirtaukset — ruotsalaisten kolonisaatio keskiajalla ja karjalaisten evakuointi toisen maailmansodan jälkeen — ovat tapahtuneet vasta historiallisena aikana. Kaikki kivikautiset asutusvirrat ovat sittenkin olleet suhteellisen vaatimattomia vaelluksia, joilla on tähdätty pikemminkin parempien elinolojen saavuttamiseen kuin uusien maiden valloittamiseen. Nykyaikaista terminologiaa käyttäen voidaan jopa todeta »elintasopakolaisuudella» olevan Suomessa peräti 10 000 vuoden perinteet!

LÄHTEET

Ariste, Paul 1956: Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärg. – Harri Moora (toim.), Eesti rahva etnilisest ajaloost s. 5–23. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.

Carpelan, Christian 1994: Katsaus saamelaistumisen vaiheisiin: tutkimusongelmia kartoittava essee. – Ulla-Maija Kulonen, Juha Pentikäinen & Irja Seurujärvi-Kari (toim.), Johdatus saamentutkimukseen s. 13–42. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Colarusso, John 1981: Typological parallels between Proto-Indo-European and the North-West Caucasian languages. – Yoël Arbeitman & Allan R. Bomhard (toim.), Bono homini donum. Essays in historical linguistics, in memory of J. Alexander Kerns. John Benjamins, Amsterdam.

Endzelīns, Jānis 1971: Comparative phonology and morphology of the Baltic languages. Mouton, The Hague.

Fodor, István 1975: Suomalais-ugrilaisen arkeologian pääongelmia. – Péter Hajdú (toim.), Suomalais-ugrilaiset s. 52–77. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Gamkrelidze, Thomas V. – Ivanov, Vyacheslav V. 1995: Indo-European and the Indo-Europeans: a reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture. Part I: the text. Mouton de Gruyter, Berlin.

Gimbutas, Marija 1970: Proto-Indo-European culture: The Kurgan culture during the fifth, fourth, and third millennia B.C. – George Cardona, Henry M. Hoenigswald & Alfred Senn (toim.), Indo-European and Indo-Europeans: Papers presented at the third Indo-European conference at the University of Pennsylvania s. 155–197. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Otava, Helsinki.

Huurre, Matti 1979: 9 000 vuotta Suomen esihistoriaa. Otava, Helsinki.

Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – Journal de la Société Finno-ougrienne 77 s. 219–274.

Joki, Aulis J. 1973: Uralier und Indogermanen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 151. Helsinki.

Kilian, Lothar 1983: Zum Ursprung der Indogermanen: Forschungen aus Linguistik, Prähistorie und Anthropologie. Habelt, Bonn.

Koivulehto, Jorma 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. – Journal de la Société Finno-ougrienne 78 s. 107–132.

——— 1990: Zu den ältesten Kontakten zwischen Ostseefinnisch und Balto-Slavisch. – Itämerensuomalaiset kielikontaktit s. 148–153. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61. Helsinki.

——— 1991: Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie. Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaft 566. Wien.

——— 1993: Suomen kielen indoeurooppalaiset lainasanat ja indoeurooppalais-uralilainen alkusukuongelma. – Vuosikirja – Year Book 1992–1993 s. 181–190. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.

Korenchy, Éva 1988: Iranischer Einfluß in den finnisch-ugrischen Sprachen. – Denis Sinor (toim.), The Uralic languages: Description, history and foreign influences s. 665–681. E. J. Brill, Leiden.

▷

KORHONEN, MIKKO 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. – Virittäjä 80 s. 3–18.

——— 1984: Suomalaisten suomalais-ugrilainen tausta historiallis-vertailevan kielitieteen valossa. – Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 55–72. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.

MAKKAY, JÁNOS 1987: The linear pottery and the early Indo-Europeans. – Susan Nacev Skomal & Edgar C. Polomé (toim.), Proto-Indo-European: The archaeology of a linguistic problem. Studies in honor of Marija Gimbutas s. 165–184. Institute for the Study of Man, Washington.

MALLORY, J. P. 1989: In search of the Indo-Europeans: Language, archaeology and myth. Thames and Hudson, London.

MEINANDER, C. F. 1984: Kivikautemme väestöhistoria. – Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 21–48. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.

NIEMINEN, EINO 1957: Über einige Eigenschaften der baltischen Sprache, der sich in den ältesten baltischen Lehnwörtern der ostseefinnischen Sprachen abspiegelt. – Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaft 1956 s. 185–206.

PARPOLA, ASKO 1988: The coming of the Aryans to Iran and India and the cultural and ethnic identity of the Dāsas. – Studia Orientalia 64 s. 195–302.

——— 1994: Formation of the Aryan branch of Indo-European. – World Archaeological Congress 3, New Delhi, 4–11 December 1994.

POKORNY, JULIUS 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Francke Verlag, Bern.

POLOMÉ, EDGAR 1982: Indo-European culture, with special attention to religion. – Edgar Polomé (toim.), The Indo-Europeans in the fourth and third millennia s. 156–172. Karoma Publishers Inc., Ann Arbor.

RÉDEI, KÁROLY 1986: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 468. Wien.

RENFREW, COLIN 1987: Archaeology and language: The puzzle of Indo-European origins. J. Cape, London.

SAMMALLAHTI, PEKKA 1993: Suomalaisten ja saamelaisten juuret. – Kieliposti 1 s. 10–12.

SUHONEN, SEPPO 1988: Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. – Denis Sinor (toim.), The Uralic languages: Description, history and foreign influences s. 596–615. E. J. Brill, Leiden.

SULIMIRSKI, TADEUSZ 1970: Prehistoric Russia: an outline. J. Baker, New York.

THOMAS, HOMER L. 1982: Archaeological evidence for the migrations of the Indo-Europeans. – Edgar Polomé (toim.), The Indo-Europeans in the fourth and third millennia s. 61–86. Karoma Publishers Inc., Ann Arbor.

TIKKANEN, BERTIL 1994: Etelä-Aasian kieliolot ja areaalilingvistiikka. Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitos, Helsinki.

STONE AGE LOANWORD STRATA IN FINNISH

The oldest Indo-European loanword stratum in Finnish was borrowed into the Uralic proto-language, as evidenced both by the distribution of the loanwords and above all by their phonetic structure, which requires a Proto-Uralic source form. Yet the phonetic structure of the Indo-European originals also corresponds exactly to the Proto-Indo-European reconstructed forms. For this reason, the proto languages must still have been relatively uniform language forms during the period of the oldest loan contacts. The lexical evidence suggests, however, that Proto-Indo-European cannot be dated earlier than 4000 BC, which agrees well with the traditional datings of Proto-Uralic. Moreover, there is no conflict here with the established hypotheses concerning geographical origins (i.e. the Indo-Europeans in Southern Russia and the Uralians in Central Russia).

Although occasional groups of Uralian hunters may have come as far as Finland, it is likely that most Finno-Ugrians did not arrive in the Baltic area until about 3300–2800 BC, at the time of the typical comb pottery. The oldest Indo-European loanword stratum affecting only western Finno-Ugric languages dates from about 2500–2000 BC, when the so-called battle-axe culture was prevalent in Finland and the Baltic area. The language of the Battle-axe people was still a highly archaic Indo-European dialect, which did not develop into Proto-Baltic until it spread into the Baltic Sea region. The Baltic loans in Baltic Finnic thus represent much later strata — in most cases from the Bronze or even Iron Age. Also, loan contacts between the Balts and the Baltic Finns definitely seem to have taken place on both sides of the Gulf of Finland, which suggests that the cultural independence which prevailed in the coastal areas of Finland after the battle-axe culture was also at least partly linguistic. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Purpuripolku 3–5 H 152, 00420 Helsinki